

HÁRS ENDRE

„A dualizmus legrokonszenvesebb irodalmi megtestesülése osztrák–magyar hazánkban”¹

Hevesi Lajos (1843–1910) és a századforduló publicisztikája

MŰHELY

Hevesi Lajost és munkásságát különböző összefüggésekből ismerheti a magyar (és német) olvasóközönség. Jelky Andrásról írt, 1872-ben magyarul, majd 1875-ben németül is megjelent ifjúsági regénye – legalábbis annak Czibor János átdolgozásában 1955-ben közreadott változata – még az 1970-es években is a *bestsellerek* közé tartozott (HEVESI 1872; UŐ 1955). Művészetkritikai munkásságával a monarchiakutatás kontextusában Sármány-Parsons Ilona foglalkozott (SÁRMÁNYPARSONS 2003; UŐ 2004; UŐ 2006). Mint ismeretes, Hevesi 1860-as évekbeli pesti újságírói kezdeteit követően 1875-től a bécsi *Fremden-Blatt* munkatársaként (illetve továbbra is a *Pester Lloyd* bécsi tudósítójaként) főképp a művészet- és színházkritikára specializálódott. Sármány-Parsons vizsgálódásaiban (és készülő nagymonográfiájában) részletesen elemzi Hevesi szerepét és jelentőségét a századforduló művészetkritikai gondolkodásában és az osztrák művészettörténet-írás kialakulásában. Hevesi színház- és irodalomkritikai (BOGNÁR 2010; UŐ 2015) illetve tárcáírói gyakorlata (UJVÁRI 2012, 272) az irodalmi ízlés alakulásának, illetve a korszak médiatörténetének különleges forrása. Pesti tematikájú tárcáinak gyűjteményét, az 1876-ban megjelent *Karcképek az ország városából* című kötetet Saly Noémi adta ki újra (HEVESI 2015). Ugyanebben az évben jelent meg a bécsi *Collegium Hungaricum* 2013-as konferenciájához (és emléktábla-avatásához) kapcsolódóan az első, Hevesi életművének szentelt tanulmánykötet (SÁRMÁNY-PARSONS-SZABÓ 2015). Német nyelvterületen ezenfelül a publicista művészetkritikai kötetei éltek meg új kiadásokat.

A korszakban uralkodó médiumnak számító tárcairodalom egyik különleges tulajdonsága a szövegek rovathoz kötött rövidegének és a napilap rendszerességéből eredő magas számának sajátos viszonya. A tárcáíró egyrészt a rövid forma, másrészt számolatlan alkalmi szöveg 'művésze'. Hevesi bécsi munkássága harmincöt éve alatt kritikák és tárcák sok százát adta közre.² Megszokott rovatain (a

¹O. T. [Oscar Teuber] 1889, 11. A cikkek fordításai tőlem. H. E.

²Két kiragadott év a számarányok hozzávetőleges megítélésére: Hevesi 1898-ban a *Fremden-Blatt*-ban hatvan, a *Pester Lloyd*-ban huszonkilenc cikket jelentetett meg. Az 1908-ban a *Frem-*

kiállítási és színházi beszámolókon) felül számtalan irodalmi kritikát írt, s ezen túl a tárcairodalomra szintén jellemző útirajzok és humoreszkek tömegeit közölte, melyeket a korszak gyakorlatát követve gyűjteményesen is megjelentetett. Könyvpublikációi között hat művészet- és irodalomkritikai kötet, négy biográfia és nyolc útirajz-gyűjtemény mellett tizenhárom humorisztikus novelláskötetet találunk. E sokoldalúság nem feltétlenül különleges adottság. A műfajok sokféleségével, a megjelenített szaktudással és a szövegek hatalmas számával Hevesi kiemelkedik ugyan újságíró kollégái sorából, de egyúttal szakmája reprezentánsa is. Munkássága a korszak médiatörténetének lenyomatát hordozza, s kitűnően alkalmas arra, hogy az újságírás éppúgy széteső, mint múlandó jelenségét egy szerzői életműként körülhatárolható korpuszon vizsgáljuk.

Hevesi lenyűgöző teljesítménye ellenére feltűnően kevés az az információ, amellyel – elkallódott hagyatékának és önéletrajzi szűkszavúságának köszönhetően – életéről rendelkezünk. Legfontosabb adatait feltárta ugyan a kutatás (MEISSEL-NOVOPACKY 1989; SALY 2015),³ kapcsolatairól, közéleti tevékenységeiről, hétköznapjairól és (rendszeresnek tekinthető) utazásairól azonban csak írásai alapján, illetve kósza újsághírekből nyerhető (szerfőlött hiányos) kép. Bizonyos tekintetben ugyanakkor indokolt is ez a hiányosság. Hevesi a halála után közreadott megemlékezések alapján nem tartozott a magamutogatók közé, megszállottan munkájának élt, amelynek hozadéka a terjedelmes korpusz, mely szó szerint egy az írásnak szentelt élet műve, s nemcsak annak utólagos szupplementuma. Hevesi 'szellemi hagyatéka' ekképp ellenáll a biografikus megközelítésnek, és a monográfiát sem engedi egy életút eseményei mentén elrendezni. Írásaiban is inkább szakterületei, témái és műfajai relevánsak, mintsem a metakommentárok. Annál értékesebb mindazon kevés számú írás, amely a publicista származását, szocializációját és identitását, egyúttal a zsidó származású magyar–német nyelvű értelmiségiek monarchiabeli történetét érintő információkat hordoz. E megfontolásokat előrebocsátva a következőkben a publicista néhány olyan cikkét mutatom be, amelyben kollégáit jellemzi, s rajtuk keresztül – burkoltan-burkolatlan – saját kultúraközvetítői hitvallását is megírja.

A kortársak többször kiemelték méltatásaikban Hevesi kulturális kettős kötődését. Az e tanulmány címében már idézett Oscar Teuber „irodalmi dualistaként” (TEUBER 1889, 11) is titulálta, Wilhelm Goldbaum pedig „poétikus és irodalmi kettős emberről” (GOLDBAUM 1885, 589), később „egy egészen bécsi polgárrá lett német-magyarorról” (GOLDBAUM 1908, 34) beszélt. A *Fremden-Blatt* 1910-es hivatalos nekrológja is hasonló szellemben méltatta a tragikus hirtelenséggel elhunyt

*den-Blatt*ban negyvenhat, a *Pester Lloyd*ban ötvenkét cikket közölt. Ez még akkor is lenyűgöző, ha némely írás a két újságban egyazon témát dolgozza fel.

³Hevesi rövid életrajzát lásd SÁRMÁNY-PARSONS 1990, 235, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ArsHungarica_1990/?pg=272 [2019. 01. 27.].

publicistát. Mint írja, Hevesi „[a]zon férfiak egyike volt, akik az Osztrák-Magyar Monarchiát szellemi hazájuknak nevezhették; akik otthonosak voltak a monarchia mindkét államának szellemi és polgári életében” (N. N. 1910a, 7). A nekrológ ugyane szellemben, ámde elgondolkodtató fordulattal ekképp folytatódik:

Akkor is jó magyar maradt, amikor a német nyelv magyarországi visszaszorulását látva, s attól tartva, hogy Magyarország elszakad a német kultúrától, német íróvá lett: ám csak azért, hogy szülőhazájának a nyugat szellemét közvetíthesse. Egyúttal azonban osztrákká és igazi bécsivé is vált. (uo.)

Az itt idézett (szó-)fordulatot megerősíti a *Salzburger Volksblatt* nekrológja: „Nemzeti tekintetben Hevesi lényét olyan kettősség jellemezte, amely csak Ausztriában fordul elő; Hevesi sosem hagyott fel a magyar érzésekkel, de nemcsak képzettsége volt átítatva németiséggel, de a német szellemi élet iránti legnagyobb szeretet is eltöltötte” (N. N. 1910b, 4). Az e megfogalmazásokban előforduló ’németiség’ kettős értelemmel bír. Egyrészt a németnyelvűsége utal, függetlenül annak korábban a „kisnémet” és „nagy német” egység alternatívájában, később az osztrák „német nemzeti” törekvésekben megnyilvánuló politikai dimenzióitól. Másrészt kiegészül a németnyelvűségnek az osztrák birodalmi oldalra jellemző nyelvi-történelmi jegyeivel. Hevesi ’németisége’ a monarchia történelmi és kulturális feltételei között alakult ki, amellyel éppenséggel megfért, sőt amelynek konstitutív elemét képezte például a magyar nyelvűség. Hogy a nekrológok nem emlékeznek meg a publicista zsidó származásáról, a korszak történelmi körülményeiben gyökerezik, Hevesi tudatos asszimilációját tekintve pedig magától értetődő.⁴

E történelmi és kulturális színezetű kétnyelvűségnek⁵ és a benne gyökerező kultúrákövetítői küldetésstudatnak érdekes példáival szolgálnak Hevesi cikkei két híres kollégájáról, Dóczi Lajosról (1845–1919)⁶ és Silberstein (Ötvös) Adolfról (1845–1899). Dóczi 1873-ban lefordította Goethe *Faustját* (annak első részét) magyarra (DÓCZI 1873), 1891-ben pedig Madách *Az ember tragédiáját* németre (MADÁCH 1891). Hevesi a *Fremden-Blatt*-ban mindkét fordításról közölt recenziót, ám ezekben nem a két mű jelentőségét, illetve rokonságát állította előtérbe. Inkább a fordítót méltatta, s Dóczit olyan szereplőként írta, aki a nyelvi teljesítmény mellett kulturális feladatra is vállalkozik. A *Faust*-fordítás kapcsán Hevesi ezt már annak keletkezési körülményeiben is megpillantani vélte. Egy olyan időszakban,

⁴ A család hivatalosan 1872-ben magyarosított Lővyről Hevesire (SALY 2015, 304). Lajos névváltoztatásának engedélye 1890. december 23-án kelt (MEISZL-NOVOPACKY 1989, 64), de már kezdetől fogva e néven közli írásait. A kései dátum összefügghet 1890. december 27-i belépésével az evangélikus egyházba (MEISZL-NOVOPACKY 1989, 65).

⁵ Hevesi ezenfelül klasszikus filológiai tanulmányokat is folytatott, s több európai nyelvet beszélt.

⁶ Lásd BORONKAI 2001; TARJÁNYI 2018, 295–301.

írta, amikor a fiatal értelmiségiek „szabályos sportot űztek magyarságuk ápolásából” (L. H-i. 1901, 13),⁷ rendkívüli eseménynek számított, ha valaki egy német klasszikusnak szentelte figyelmét:

Azért mesélek ezekről a körülményekről, mert rendkívül jellemzőek. Ennek a magyar nemzeti „miliónek” – ez a szó sem volt még járatos akkoriban – a kellős közepén a társaság [a Kávéforrás-kör, H. E.] legfiatalabbja a *Faustot* fordította. [...] Goethét az úgynevezett új Magyarország legfiatalabb korában is egyik isteneként tisztelte. (uo.)

Dóczi érdeme Hevesi szerint abban állt, hogy a nemzeti törekvések számára magasabb célokat tűzött ki, mint azt az idők szele diktálta. Ennek jelentősége akkor válik világossá, ha a fordítással együtt járó költői ambíciót is figyelembe vesszük. Ez utóbbi tekintetében ugyanis Dóczinak „kevésbé Goethével, mint inkább a magyar nyelvel” (uo.) kellett megküzdenie, úgyhogy a „jó Goetheiséggel” (uo.) szavakba foglalt eredmény főképp a célnyelv sikerét jelentette. Mivel a recenzió a fordítás – és további, a *Faust* második részéből vett részletek – újraközlésének alkalmából született, Hevesi kitér az új kiadás előszavára is. Különösen arra hívja fel a figyelmet, hogy a német színmű ez alkalommal *Dóczi Lajos Munkáinak* második köteteként (Dóczi 1900) látott újra napvilágot:

A fordító kitűnő rendező is, aki megkíméli hallgatóságát attól, ami számukra csak ballasztot jelentene. [...] Eközben nem ódzkodik az idegenszerűtől és a titokzatos-tól sem [...]. Azt sem mulasztja el, hogy olvasóját előszóban vezesse be. [...] Először mintegy olvasóját fordítja le, majd azt követően a költeményt. Értem, miért jelent meg ez az értékes munka mindjárt Dóczi műveinek második köteteként. Hisz a magyar irodalom egy darabja, s ekként is fog kétségtelenül fennmaradni. (L. H-i. 1901, 14)

A fordítói teljesítmény tehát egyrészt a nyelvi anyag, másrészt a befogadói közösség alakításán, mindösszesen a nyelvi-kulturális idegenség formálásán alapul. Eredményeképp Goethe *Fauszja* egy magyar költő munkájává, egyúttal a magyar irodalom részévé válik. Hevesi túloz, de azt programszerű értékkel teszi.

Ez a fordítói (külön-)teljesítmény foglalkoztatja a tárcaírókat a (már korábban született) Madách-recenzióban is. Mivel *Az ember tragédiája* ekkorra már több fordításban is létezik,⁸ nem maga a tény áll az előtérben, hanem kivitelezésének módja. Hevesi hangsúlyozza, hogy Dóczi „Faust nyelvével nőtt fel” (L. H-i.

⁷E korszakra Hevesi a hajdani Kávéforrás asztaltárságának tagjaként is emlékezik. Lásd SALY 2015, 307sk.

⁸Hevesi öt fordítást is említ. L. H-i. 1891, 11.

1891, 12), amivel nem csupán nyelvi kompetenciákra utal. Dóczi olyan szabadsággal bír a német nyelvben, mely által saját kulturális és költői habitusát is képes megvalósítani:

Dóczi kétségtelenül saját nyelvén és saját versezetében ír, felismerhetően keletesebb színvilága és az éles ellentéteket epigrammatikus rövidséggel szerencsésen ötvöző dialektikus módszere Madách különbségeit és részleteit még finomabbá teszi. E tekintetben a költemény még gazdagabban árnyalt, mint az eredetiben. De a goethei példakép félreismerhetetlen. Dóczi némely dolgokat egyenesen Faustivá fordít, ha úgy tetszik, megboszorkányoz. (uo.)

Ha Madách művének alkotói és olvasói horizontja már mindig Goethe színműve is volt, a fordítás véglegesen faustivá teszi. A „goethei iskolázottság” nyilvánvaló, „anélkül azonban, hogy a stílus epigonivá válna” (uo.). A Dóczi által megcélzott hatás ebben az esetben is az eredeti és a célnyelv dinamikus kapcsolatán alapul. A német változat túlteljesíti ugyan Madáchot, de Goethét is idegen anyagba plántálja, újat és eredetit hozva létre, mely mintegy a két forrás között helyezkedik el. *Az ember tragédiája* Dóczi műveként „a német utánköltés mesterműve” (uo.), amely egyszerre „két irodalomnak tesz szolgálatot” (uo.). Ez utóbbi megfogalmazás a *Faust*-fordítás magyar költeményként való értelmezésének ellenpárjaként olvasható. A magyar *Faust* és a német Madách (*Die Tragödie des Menschen*) Hevesi ítéletében nemcsak demonstrálja, de radikalizálja is a műfordítás mint kulturális fordítás jelentőségét. A tény, hogy Dóczi mindkét művet lefordította, nemcsak személyes érdeklődésén, illetve a két drámai szöveg irodalmi rokonságán nyugszik. Dóczi az irodalmi ’párhuzamakcióval’ a két céliródalom kölcsönös gazdagításának feladatát tűzte ki céljául. Sikere olyan teljesítmény, melyet a fordítóként is rendkívül aktív⁹ Hevesi recenzióiban implicit módon saját szerepére való tekintettel is szívesen tematizál.

Hevesi érdeklődését a magyar–német kulturális közvetítés iránt egy másik példa, a hajdani iskolatársról és későbbi újságíró-kollégáról, Silberstein (Ötvös) Adolfról írt két recenziója is demonstrálja. Az első írás 1894-ben jelent meg a *Pester Lloyd*-ban, és Silberstein két művét, az *Im Strome der Zeit* (1894–1895, 4 kötet) című tanulmánygyűjteményt, illetve a *Dramaturgiai dolgozatok* első kötetét (1894) tárgyalja. A második recenzió az elsőként idézett Silberstein-műre szo-

⁹Hevesi fordította németre a híres Kronprinzenwerk (Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képből, 1886–1901, 21 kötet) hat – az 5.1. és 5.2. részkötettel tulajdonképpen hét – magyar kötetét. Lásd N. N. 1890, 414; SALY 2015, 331. Fordított ezenfelül Berczik Árpádtól, Thallóczy Lajostól és (korai megbízatásként) Toldy Istvántól. A kortársak megemlékeznek továbbá fiatalkori – Dóczival ennyiben is szellemi rokonságban álló – munkáiról (például Kemény Zsigmond- és Vörösmarty-fordításairól).

rítkozik, és kilenc hónappal később a *Fremden-Blatt*-ban jelent meg. A két kritika ugyanazon témákat tárgyalja, de az aktuális közönséghez kapcsolódóan sem megfogalmazásaiban, sem hangsúlyaiban nem azonos. Mindkét szöveg a recenziens afeletti örömeinek kifejezésével kezdődik, hogy egy (részben) német nyelvű kiadvány Magyarországon jelent meg. A *Pester Lloyd*-ban megjelent kritika a kultúra melletti elkötelezettséget és annak nemzeti jelentőségét méltatja: „Milyen komoly a közönség tanulásvágya, milyen erős a meggyőződés, hogy az esztétikai haladás nem luxus, hanem létkérdés! Ez csak a frissen feltörekvő nemzeteknél lehetséges, olyanoknál már nem, melyek a csúcsra érkeztek” (L. H-i. 1894). Hevesi a tudás- és művészetpártolás „hazaifüi tettét” (uo.) a fiatal nemzet által megszerzendő civilizatorikus értékekhez kapcsolja. A *Fremden-Blatt*-ban hasonló hangvételben ír, ám e törekvés egy másik nemzeti-kulturális implikátumát is kiemeli. Egyértelműbben reflektál ugyanis a tárgyalt kiadvány német nyelvűségére és e tény relevanciájára. Silberstein írásainak megjelentetése, írja, „népnevelési tettnek”, „a nemzeti életerő gyarapításának” számít, éspedig „magyar oldalról is”, vagyis annak dacára, „hogy a hat kötetből négy németül íródott” (L. H-i. 1895, 13). Az e mentalitás mögött álló szellemiséget illusztrálандó Hevesi megemlíti Elischer Boldizsár (1818–1895) Goethe-gyűjteményének a Magyar Tudományos Akadémia birtokába kerülését, melyet e szavakkal kommentál:

Nem olyan távoli még az az időszak, amikor egy ilyen tett sokak számára nemzetellenesnek tűnt volna. A mai Magyarország már nem gondolkodik és nem érez ilyen szűken, elég erős ahhoz, hogy ne nemzeti ellentéteket lásson ott, ahol a kultúra egyesítő szálai köttetnek össze. Ma a Goethe-gyűjtemény a magyar nemzet szellemi tulajdonához tartozik. (L. H-i. 1895, 13)

Silberstein írásainak megjelenése e korszellemet követi, és a nemzetet túlélő értékekről folytatott eszmecsere része. Annak bizonyítéka, hogy a pártolandó és megszerzendő tudás már nem a nemzeti ideológiai szempontok szerinti elbírálás alá esik.¹⁰ Silberstein és kiadójának érdeme, hogy nemcsak a tudományt, a filozófiát és az esztétikát gyarapítja, de a nemzet szellemi horizontját is kiszélesíti. A soknyelvűség és a nemzeti prosperitás erősítik, ahelyett hogy gátolnák egymást.

Az idegen nyelvű szellemi teljesítmény és nemzeti gyarapodás Hevesi értelmezésében fordított irányban is érvényesül. A német–magyar nyelvű esztéta Silberstein intellektuális profilja azt is demonstrálja, hogy a magyar kultúra időközben elérte az európai minőséget, és – történjék az bármely nyelven – képessé vált a kapcsolódásra: „Mivel a témák manapság az egész világot körbejárják, e tanulmá-

¹⁰Hevesi méltatását persze ellenkező vélemények is övezik. Lásd azt az antiszemitizmustól sem mentes éles kritikát, mely Silberstein magyar irodalomról írt német nyelvű szócikkét tárgyalja (SILBERSTEIN 1892; N. N. 1893).

nyokat egy francia vagy egy olasz is haszonnal olvashatja. Ezek a leglefordíthatóbbak mindahány közül” (L. H-i. 1895, 14). Ezzel azonban még nincs minden elmondva, hisz Silberstein könyvei ugyanez okból többel is szolgálnak annál, amit Európa ismer. Miközben Silberstein a modern filozófia területén „német pályatársakkal” bír, „egy területen [...] egészen egyedül áll: a magyar irodalmén és kultúráén” (uo.). Munkálkodásával a nemzeti kultúra egy darabját viszi nemzetközi nyilvánosság elé. Nemzetköziségének különleges adaléka a nemzeti specifikum hozzáértő képviselése. Hisz e terület

időközben egészen beláthatatlan földdé változott, főleg külföldiek számára, pedig oly gazdag termést hoz. Itt egy olyan vezető, mint Silberstein Adolf, nemzetközi jelentőségű személlyé válik. A modern Magyarország regényirodalmát, költészetét, drámáját, színművészetét, festészetét, szobrászatát, részben még társadalmi életét is oly elevenen és őszintén írja le, hogy bárki, aki e témákról értesülni akar, az ő köteteit hívja segítségül. (uo.)

Persze a specifikus értékek közvetítésének kompetenciájához „német műveltség” szükségeltetik, mely „az egész embert áthatja” (uo.). De épp az ebből származó „melegség és lelkiismeretesség” válnak Hevesi értelmezésében „hazafiúi vonássá” (uo.). Silberstein érdeme – akárcsak Dóczyé – a kulturális határok átlépésében és abban a hozzájárulásban áll, amellyel a német nyelvű értelmiség tudományos munkája, azon belül irodalom- és művészetkritikája a nemzetről alkotott képet gazdagítja.

Jellemző a két írásra, hogy a *Fremden-Blatt*-ba írt cikk Silberstein kultúráközvetítői szerepét sokkal részletesebben tárgyalja, mint a *Pester Lloyd*-beli recenzió. Hevesi felhívja bécsi olvasóközönségének figyelmét az esztéta jelentőségére az idegen nyelvű kulturális ismeretközvetítésben. Silberstein e tekintetben a nem magyar nyelvű olvasónak ajánlható a legmelegebben. A pesti olvasóközönség nem szorul rá e biztatásra, s ehelyett a szerző szakterületeiről, illetve – egy önéletrajzi kitérőben – Hevesi és Silberstein közös pesti kezdeteiről értesül részletesebben. A *Pester Lloyd*-ban nem esik kevesebbről vagy lényegileg másról szó, mint a *Fremden-Blatt*-ban, az olvasók tájékoztatása ez utóbbiban mégis identitáspolitikai háttérrel kap. Hevesi mindkét kritikában a nem szükségszerűen nemzeti színekben fellépő értelmiségi jelentőségét méltatja a nemzet számára. A *Fremden-Blatt*-ban ezenfelül határokon átívelő reklámot is csinál neki.

Dóczy és Silberstein, a két német műveltségű és magyar orientációjú értelmiségi Hevesi portréjában egyaránt a köz javát szolgálja. Működésüket akként írja le, mint amely sem a kiinduló, sem a célkultúrában nem merül ki, hanem egyéni arculattal bír. A származás szűk értelmezése helyett Hevesi az átmenetiséget, a határátlépést, nem utolsósorban a közvetítést hangsúlyozza mindkettőjük gyakorlatában. Mindközben, a sorok között, annak a ’harmadik személynek’ a portréját is rajzolja, aki a két közéleti szereplő jelentőségét a fent leírt jegyekben megpillantja és közvetíti.

E cikkeknek maga a recenzens, a Bécsről Pestre és Pestről Bécsbe tudósító újságíró is szereplőjévé válik. Hevesi, mint szintén több kulturális kóddal rendelkező értelmiségi, kimondatlanul maga is igényt tart arra az érdemre, amelyet a két szerzőnek tulajdonít. Dóczi és Silberstein munkái mintegy legitimálják a rájuk irányított tárcairói figyelmet, és értelmet adnak a határokon átívelő újságírói gyakorlatnak. Hevesi 'magyar témái' – számtalan cikk, fordítás és egy tucat novella – összhangban állnak a bemutatott írói-fordítói profillal. Hevesi érdeklődése a hazai kultúra iránt túlnyúlik a két lapban képviselt szakterületein és rovatainak tematikáján. Ennek imagológiai jelentősége nem elhanyagolandó, bár túl sem értékelendő. Írásaival ő is egyéni hangsúlyokat teremt, és a maga módján nemzeti stratégiai tekintetben is formálja az Osztrák–Magyar Monarchia újságírásának médiatörténeti arculatát.

Bibliográfia

- BOGNÁR Zsuzsa (2010), Schiller-Gedenken und Moderne-Debatte in Wien um 1900. Ludwig Hevesis Festrede zum 100. Todestag Schillers im Wiener Schriftsteller- und Journalistenverein Concordia, in BALOGH, F. András u. a. (Hg.), *Im Schatten eines anderen? Schiller heute*, Frankfurt am Main u. a., Peter Lang (= Budapesti Studien zur Literaturwissenschaft 16), 254–264.
- BOGNÁR Zsuzsa (2015), Ludwig Hevesi als Theater- und Literaturkritiker des Pester Lloyd 1900–1910, in SÁRMÁNY-PARSONS-SZABÓ 2015, 75–95.
- BORONKAI Szabolcs (2001), Német-magyar kétnyelvűség: Ludwig Dux – Bárány Dóczy Lajos (1845–1919), *Irodalomtörténeti Közlemények*, (105) 2001/1–2, 71–83.
- DÓCZI Lajos (1873), *Faust. Göthe tragédiája*, ford. Dóczy Lajos, Pest, Ráth Mór.
- DÓCZI Lajos (1900), *Faust. Goethe tragédiája. Harmadik, átdolgozott kiadás*, ford. Dóczy Lajos. Budapest, Wodianer F. és Fiai (Lampel Róbert) cs. és kir. udvari könyvkereskedés (= Dóczy Lajos Munkái 2).
- GOLDBAUM, Wilhelm (1885), Litterarische Begegnungen. 1. Ludwig Hevesi, *Die Gartenlaube* 36, 1885, 589–591.
- GOLDBAUM, Wilhelm (1908), Neues von Ludwig Hevesi, *Neue Freie Presse*, 1908. december 6., 34–35.
- HEVESI Lajos (1872), *Jelky András bajai fju rendkívüli kalandjai ötödfél világrészen. Történeti kútforrások alapján. Magyar népkönyv, különös tekintettel a serdültebb ifjuságra*, Pest, Heckenast.
- HEVESI Lajos (1955), *Jelky András kalandjai*, átdolgozta CZIBOR János, Budapest, Ifj. Kiadó.
- HEVESI Lajos (2015), *Karcképek az ország városából*, Budapest, Kortárs Kiadó.
- L. H-i. (1891), Die Tragödie des Menschen. (Dramatisches Gedicht von Emerich Madach. Aus dem Ungarischen übersetzt von Ludwig Doczi. Stuttgart, 1891. Verlag der J.G. Cotta'schen Buchhandlung Nachfolger), *Fremden-Blatt*, 1891. május 17., 11–12.
- L. H-i. (1894), Gesammelte Schriften von Dr. Adolf Silberstein. („Im Strome der Zeit“, ausgewählte Blätter, 2 Bände. – „Dramaturgiai dolgozatok“, Bd. 1, Budapest, Isidor Wiener. 1894), *Pester Lloyd*, 1894. szeptember 30. (1. Beilage), [5].

- L. H-i. (1895), Im Strome der Zeit, *Fremden-Blatt*, 1895. július 5., 13–14.
- L. H-i. (1901), Ludwig Doczi's Faust-Übersetzung, *Fremden-Blatt*, 1901. szeptember 4., 13–14. MADÁCH, Emerich (1891), *Die Tragödie des Menschen: Dramatisches Gedicht*. Aus dem Ungarischen übersetzt von Ludwig Dóczi. Stuttgart, Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung.
- MEISSL-NOVOPACKY, Ursula (1989), *Der Kunstkritiker Ludwig Hevesi 1843–1910. Sein Einfluß auf das Kunstverständnis in Österreich-Ungarn um die Jahrhundertwende*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Grund- und Integrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien.
- N. N. (1890), Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, *Militär-Zeitung*, 1890. július 22., 414.
- N. N. (1893), A mai magyar irodalom a németek előtt (Meyer's Conversations Lexikon XIXter Band. Jahres-Supplement 1891–1892. Leipzig–Wien. 1892), *Irodalomtörténeti Közlemények* (3) 1893/4, 498–503.
- N. N. (1910a), Ludwig Hevesi †, *Fremden-Blatt*, 1910. február 28., 6–9.
- N. N. (1910b), [Ludwig Hevesi], *Salzburger Volksblatt*, 1910. március 4., 4.
- O. T. [Oscar Teuber] (1889), Das „Buch der Laune“, *Fremden-Blatt*, 1889. március 19., 11.
- SALY Noémi (2015), Ember szólt itt emberhez..., in HEVESI 2015, 299–341.
- SÁRMÁNY-PARSONS Ilona (1990), Hevesi Lajos tárcái a magyar festészetről az 1888–1896 közötti időszakban, *Ars Hungarica* (XVIII) 1990/2, 235–239.
- SÁRMÁNY-PARSONS, Ilona (2003), Ludwig Hevesi 1842–1910. Die Schaffung eines neuen Kanons der österreichischen Kunst. 1. Teil: Frühe Jahre und Wegbereiter, *Österreich in Geschichte und Literatur* (47) 2003/6, 342–358.
- SÁRMÁNY-PARSONS, Ilona (2004), Ludwig Hevesi 1842–1910. Die Schaffung eines neuen Kanons der österreichischen Kunst. 2. Teil: Frühe Kritiken und Feuilletons, *Österreich in Geschichte und Literatur* (48) 2004/6, 338–355.
- SÁRMÁNY-PARSONS, Ilona (2006): Ludwig Hevesi 1842–1910. Die Schaffung eines neuen Kanons der österreichischen Kunst. 3. Teil: Die Kunstkritik als das erste Forum der zeitgenössischen und historischen Kanonisierung, *Österreich in Geschichte und Literatur* (50) 2006/6, 16–30.
- SÁRMÁNY-PARSONS, Ilona – SZABÓ, Csaba (Hg.) (2015), *Ludwig Hevesi und seine Zeit*, Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien (= Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien XI).
- SILBERSTEIN, Adolf (1892), Ungarische Litteratur der Gegenwart, *Meyers Konversations-Lexikon*, Vierte Auflage, Bd. 19, Jahres-Supplement 1891–1892, Leipzig–Wien, Bibliographisches Institut, 933–937.
- TARJÁNYI Eszter (2018), Zwei Vermittler der ungarischen Literatur: Karl Maria Kertbeny und Ludwig von Dóczi, in HARMAT, Tamás – SOPRONI, Zsuzsa (Hg.), *Verschränkte Kulturen: Polnisch-deutscher und ungarisch-deutscher Literatur- und Kulturtransfer*, Berlin, Frank&Timme (= Literaturwissenschaft 71; Abrogans. Schriftenreihe des Germanistischen Lehrstuhls der Katholischen Péter-Pázmány-Universität 5), 287–301.
- UJVÁRI, Hedvig (2012): *Deutschsprachige Presse in der östlichen Hälfte der Habsburgermonarchie. Deutschsprachige Medien und ihre Rolle als Literaturvermittler in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Herne, Gabriele Schäfer Verlag.